

Presentació

JOAN A. ARGENTER
Càtedra UNESCO de Llengües i Educació
Institut d'Estudis Catalans

Si «la moral dominant és la moral de la classe dominant», també la ideologia dominant ha estat la ideologia de la classe dominant en els estats nació europeus de l'època moderna. Aquesta ideologia ha difós i al capdavant ha imposat, a través de l'escola, la propaganda, les pràctiques institucionals i altres instruments de control social, la idea que a un Estat corresponen una sola nació i una sola llengua (monolingüisme d'Estat). Si bé no sempre, sovint, a aquesta idea, l'ha acompanyada una altra, a saber, que aquesta llengua pertany exclusivament i exhaustivament a aquesta nació i a aquest Estat. Moltes vegades, solament quan aquesta llengua s'ha difós més enllà de les fronteres estatals per un procés de colonització s'ha admès que ultrapassa les fronteres del territori «nacional», atès que al capdavant els nous territoris guanyats són concebuts com a prolongacions «naturals» de l'àmbit jurisdiccional de l'Estat. Eventualment, en un procés posterior d'independència política o descolonització d'aquells territoris la política dels nous estats manté l'antiga llengua «nacional» o colonial.¹ No cal dir que des de la metròpolis es promou que així sigui i llavors l'antic Estat colonitzador s'avé a compartir la

1. Les raons finals d'aquesta decisió són diverses. D'antuvi pot reflectir la diferència entre processos d'independència menats pels descendents dels colons de l'antiga metròpolis (els criolls en el cas de l'emancipació de les colònies americanes d'Espanya i de Portugal; els bòers i els seus descendents en les antigues colònies sud-africanes d'Holanda) i els menats per les poblacions autòctones (estats sorgits de l'antic Imperi britànic o de les colònies d'ultramar de França o d'Holanda; estats sorgits del desmembrament d'antics imperis: Imperi austrohongarès, l'URSS). Altrament, entre aquests darrers, la tria entre opcions de política lingüística diferenciades —manteniment de la llengua colonial com a única oficial (l'Índia, inicialment), cooficialitat amb una altra llengua o unes altres llengües autòctones (Nova Zelanda, Timor Oriental), oficialitat exclusiva d'una llengua autòctona (Uzbekistan) o d'una *lingua franca* de la regió (Indonèsia)— té a veure amb la distribució del poder en els nous estats, amb el grau de manteniment o de rebuig del poder colonial, amb l'emergència de polítiques neocolonials i amb la complexitat lingüística de les entitats polítiques resultants, entre altres motius.

«propietat» d'aquella llengua amb els nous estats —i en pretén alguna mena de control, encara que només sigui des d'un punt de vista simbòlic.² Aquest patró, expressat d'una manera necessàriament esquemàtica, caracteritza situacions que poden ésser exemplificades amb els casos espanyol i francès.

Les lluites d'emancipació i de descolonització, i l'assoliment de la independència política no exhaureixen, tanmateix, la tipologia de processos històrics que resulten en l'emergència del que podem anomenar *llengües transfrontereres*.³ Un altre cas, històricament i políticament anterior, és conseqüència directa del procés mateix de formació dels estats nació moderns. Fent ara omissió del cas de les anomenades «llengües immigrades», són una raresa els estats on es parla una sola llengua; en canvi, són majoria els estats plurilingües de fet que han reconegut formalment i en la pràctica diària una sola llengua, menystenint les altres llengües que hi coexisteixen, quan no negant-ne o mistificant-ne l'existència.

Això no és tot; no solament llengües diverses coexisteixen a l'interior d'un Estat, sinó que pot ben ésser que aquestes llengües —inclosa la llengua d'Estat— s'estenguin més enllà de les fronteres de l'Estat i coexisteixin amb altres llengües —inclosa una altra, o més d'una, llengua d'Estat— a l'altra banda de la frontera (l'alemany a Suïssa i a la regió de l'Alto Adige, o Süd Tirol, a Itàlia, per posar dos casos de diversa índole). I el que val per a les fronteres polítiques interestatals, val també per a les fronteres administratives a l'interior d'un Estat. L'èuscar i el català es troben en aquesta doble circumstància: a cavall de l'Estat espanyol i el francès el primer, d'aquests dos i d'Andorra i Itàlia el segon; a cavall de les comunitats autònomes d'Euskadi i de Navarra el primer, de les comunitats autònomes de Catalunya, València, les Illes Balears, Aragó i Múrcia el segon, a l'interior de l'Estat espanyol. És enraonat preguntar-se —amb caràcter general, és a dir, més enllà dels casos suara esmentats— si en aquestes circumstàncies hi ha formes i models de gestió coordinada d'aquestes llengües, que convencionalment anomenarem *transfrontereres*, concretament en els àmbits de la política i la planificació lingüístiques, sigui la planificació del corpus —codificació i normativa lingüística—, sigui la planificació de l'estatus —reconeixement de la llengua i promoció de l'ús, promoció i regulació de l'ensenyament de la llengua i en la llengua, presència de

2. El control que la Real Academia Española ha exercit i exerceix encara, actualment sota formes de coresponsabilitat asimètrica, en la normativa lingüística de l'espanyol d'arreu, des de la Península fins al Carib i fins al continent americà, i fins a Guinea, n'és un exemple clar. La creació de la Francofonia, promoguda per homes d'Estat i de lletres com el president senegalès Léopold Senghor (1906-2001) —membre que fou de l'Académie Française i creador també del concepte de la *négritude*—, n'és un altre.

3. De fet, podrien fer-les decreïxer, si no fos perquè no sempre les polítiques postcoloniales ho afavoreixen (vegeu la nota 1) i perquè les fronteres dels nous estats nació sorgits de la independència sovint no es corresponen amb fronteres ètniques i lingüístiques, sinó amb les antigues divisions colonials.

la llengua en àmbits públics, reconeixement i aplicació dels drets lingüístics i culturals dels parlants, etc.

Fa molt de temps que des de determinats sectors de Catalunya, València i les Illes s'ha reclamat l'establiment i la institucionalització de polítiques de coordinació entre els diversos territoris on es parla el català o la creació d'un centre que tingui cura d'aquestes i d'altres funcions d'interès comú.⁴ L'Institut d'Estudis Catalans (IEC), al qual s'encomanà l'estudi i la codificació de la llengua catalana sense restriccions, ha acomplert i compleix aquesta funció en l'àmbit de la planificació del corpus. Tradicionalment, l'IEC i la seva obra de codificació han gaudit del reconeixement i del consens públics de la comunitat catalanoparlant i dels seus homes de lletres. Aquest reconeixement s'estén a les diverses administracions de l'àrea catalanoparlant —de fet, d'una manera directa (Principat), indirecta (Andorra, les Illes Balears, la Catalunya del Nord, l'Alguer) o virtual (País Valencià).⁵ Mitjançant la llei (Catalunya, Andorra) o mitjançant convenis de col·laboració i reconeixement, l'autoritat de l'IEC és reconeguda en tots els territoris, llevat de la Comunitat Autònoma Valenciana, on s'ha creat un ens normatiu oficial, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (1998), i de la Comunitat Autònoma d'Aragó, on s'ha creat recentment una Academia Aragonesa del Catalán (2009).⁶

Tanmateix, la veritat crua i nua és que tant en aquest camp com en el de les polítiques lingüístiques, educatives i culturals, de recerca, de comunicació, d'administració de la justícia, la coordinació i la cooperació podria haver-se promogut de manera efectiva. Que quasi trenta anys després de la constitució dels governs autonòmics no puguem disposar ni tan sols de dades demolingüístiques i sociolingüístiques oficials absolutament comparables, ja ho diu tot. Tot i així, cal reconèixer que, com no podia haver estat altrament, s'ha fet un llarg camí.

Ara, el món és ample i divers, i arreu trobem casos de llengües transfronteres, moltes vegades hi trobem exemples de gestió institucional i interestatal de

4. Almenys des del Congrés de Cultura Catalana (1975-1977) i del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1987).

5. Més enllà del reconeixement de l'autoritat de l'IEC en els diversos territoris, la normativa lingüística que n'emana és referida a la llengua catalana en la seva totalitat i és disponible per a tots els membres de la comunitat lingüística arreu. La integració de determinats trets de les grans varietats de la llengua en la normativa comuna mira a aquest objectiu (*Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*; *DIEC*; *Diccionari manual de la llengua catalana*; *Gramàtica de la llengua catalana*), i també hi mira la sanció d'adaptacions particulars a diversos àmbits de l'ensenyament o a un ús públic restringit territorialment (*Guia d'usos lingüístics per al sistema educatiu valencià* —publicada per l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana amb el títol *Guia d'usos lingüístics*—; *El català de l'Alguer: un model d'àmbit restringit*).

6. Abans de lliurar aquest text a impremta, les Corts d'Aragó han aprovat la Llei d'ús, protecció i promoció de les llengües pròpies de l'Aragó, de 22 de desembre de 2009, la qual reconeix, però no oficialitza, l'aragonès i el català com a llengües d'Aragó, i crea un Consejo Superior de las Lenguas de Aragón, l'Academia de la Lengua Aragonesa i l'Academia Aragonesa del Catalán. Tanmateix, el català és universalment conegut i ensenyat a la Franja.

llengües compartides, i bé podem aprendre d'aquestes experiències. Ben entès, les llengües transfrontereres no són una classe de llengües, no comparteixen propietats intrínseques, sinó, en tot cas, unes circumstàncies polítiques, històriques, geogràfiques, socials i demogràfiques. I no totes: de fet, no solament les propietats intrínseques no hi tenen res a veure, sinó que tampoc no hi tenen res a veure altres circumstàncies de la mateixa mena que les suara esmentades. Així, entre aquestes llengües transfrontereres, n'hi ha que estan amenaçades, que estan en una situació minoritària, que manquen de reconeixement oficial, que estan en procés de substitució o pròximes a l'extinció; però també n'hi ha que són grans llengües de comunicació internacional, que són llengües majoritàries, que són llengües oficials, que n'amenacen d'altres, etc.

Per bé que és de tota evidència, no hi serà de massa explicitar que en realitat en molts casos no existeixen pròpiament llengües transfrontereres: existeixen fronteres polítiques i administratives que travessen el territori històric de llengües tradicionals dels pobles que l'ocupen, territori que ha quedat dividit per avatars de la història, per causes que queien fora del control d'aquests pobles. En un cert sentit, primer van ser les llengües —enteses com a fenòmens naturals i culturals— i els pobles que les parlen, i després, les fronteres; en un altre sentit, no es pot ignorar que les fronteres han contribuït a l'elaboració de les llengües —com a constructes sociopolítics— i, doncs, a la seva individuació i conformació. En tot cas, mai no és recomanable explicar la història a l'inrevés.

La Càtedra UNESCO de Llengües i Educació ha volgut contribuir a un més gran coneixement entre nosaltres de situacions lingüístiques i sociolingüístiques que, més pròximes o més remotes, ens poden il·lustrar sobre la mena de resistències que comunitats, institucions i polítiques responsables han hagut de vèncer, de problemes que han hagut d'abordar, d'instruments que han hagut de crear, de sistemes d'organització i de funcionament de què s'han dotat, d'assoliments que han aconseguit i d'èxits i fracassos que n'han marcat el camí. Amb aquest objectiu la Càtedra organitzà un seguit de conferències a càrrec d'especialistes eminents, persones implicades en processos de planificació lingüística o activistes culturals, cada un dels quals dissertà d'un cas rellevant conegut de primera mà. Aquestes conferències tingueren lloc davant la Secció Filològica de l'IEC i és per aquest motiu que en cursar-los la invitació solíem emfasitzar l'aspecte més lligat a la planificació del corpus, per bé que deixàvem plena llibertat als conferenciants per a organitzar la forma i el contingut de llurs exposicions i de llurs texts. Al capdavant, doncs, la tria dels fenòmens objecte d'exposició i de comentari, l'ha feta cada autor.⁷

7. Paral·lelament, els autors foren sempre invitats a pronunciar una conferència en una universitat catalana, la temàtica de la qual podia variar en funció dels interessos locals. Els texts d'aquestes conferències no han estat aplegats en el present volum.

És cert, no gensmenys, que en la tria d'alguns casos ens menava un interès específic, fos fruit de fets recents o de situacions històriques ben establertes. Així, conèixer els avatars de la reforma ortogràfica de l'alemany de 1996, amb els problemes de coordinació que comporta sempre un procés que afecta una llengua que abraça diversos estats —i hi és oficial— i que en aquest cas comportà a més una forta contestació de sectors intel·lectuals i mediàtics influents, amb implicacions polítiques i jurídiques, era una qüestió d'evident interès i d'actualitat.

També l'interès pel cas portuguès tenia l'origen en l'acord ortogràfic de 1990 per a la Lusofonia, enèsim intent d'arribar a una ortografia unificada i universalment acceptada, després de diversos intents al llarg d'un segle. Tot amb tot, aquest acord encara ha d'ésser ratificat per diversos països lusòfons, entre els quals Portugal mateix —que, malgrat tot, no es pot sostreure al reconeixement del pes demogràfic, geopolític i econòmic del Brasil en el destí de la llengua i malgrat que no falta qui advoca per una aliança natural de l'antiga metròpolis amb els estats nascuts de les antigues colònies africanes.

El cas neerlandès no podia faltar en una sèrie d'exposicions com aquesta. El caràcter transnacional del neerlandès i l'existència d'una coordinació entre Holanda i Bèlgica per a la gestió dels afers lingüístics que els són en part comuns, la Taalunie o (Tractat de la) Unió de la Llengua Neerlandesa (1980), han estat sempre una referència obligada en les reivindicacions catalanes en aquest sentit.

A diferència de les mencionades fins ara, el frisó no és una gran llengua d'Estat. Si les terres frisones haguessin estat unificades sota un sol Estat nacional, ja no es posaria la qüestió si les varietats d'aquesta llengua constitueixen estrictament una sola llengua o no. La seva distribució geogràfica abraça territoris dels Països Baixos, al continent i a les illes atlàntiques, i d'Alemanya. Amb un caràcter diferent de la Taalunie, el Friesenrat / Fryske Rie, o Consell Interfrisó (1930), actua com a referent i coordinador en aspectes relacionats amb la llengua i la cultura frisonas.

Al bell nord d'Europa les llengües samis s'estenen entre els estats de Noruega, Suècia, Finlàndia i la Federació Russa. Els samis es consideren un sol poble i també consideren que les fronteres estatals no han d'infringir llur unitat nacional. Reclamen dels estats l'obligació de respectar el dret del poble sami a una cultura, a una llengua i a una identitat diferenciades, i d'adoptar mesures efectives per a evitar qualsevol forma d'assimilació, de revertir els efectes d'injustícies passades.

Els samis han establert diverses formes de cooperació transfronterera en matèria cultural i lingüística: els congressos samis i el Consell Sami Nòrdic (1956), i també un organisme cooperatiu creat pels parlaments samis de cada un d'aquells països.

El Consell Sami Nòrdic s'establí el 1956. Els congressos samis se celebraven rotativament a Finlàndia, Suècia i Noruega, i el 1992 s'hi van incorporar els samis

de Rússia. El Consell Sami promou la interdependència i la solidaritat entre els samis de diferents països. Avui dia es trien parlaments samis a Finlàndia (1973), Noruega (1989) i Suècia (1993), i a partir de 1997 han establert un organisme cooperatiu, al qual es transferí la tasca en aspectes lingüístics comuns, i ara el Consell Sami treballa fonamentalment en temes de caràcter cultural i internacional. En matèria lingüística, es creà un comitè de la llengua sami el 1971 i s'ha treballat en el desenvolupament terminològic, en l'adopció de solucions ortogràfiques comunes, en la toponímia sami i en l'elaboració d'una llengua comuna per a tots els samis dels països nòrdics.

Tots aquests casos ens il·lustren de problemes reals, de mecanismes proposats i solucions adoptades per a donar-hi una resposta raonable en circumstàncies pròpies de països amb llengües de cultura i amb tarannà democràtic. Ben entès, però, també il·lustren que aquesta no és sempre una història feta d'èxits immediats o sense que hagi calgut vèncer resistències d'origen divers. O que no hi hagi hagut o hi perdurin mancances. Però cal entendre aquells mecanismes com a formes racionals de coordinació de les polítiques de la llengua, les quals no poden començar sinó pel reconeixement de l'existència del problema, per una diagnosi encertada i per una teràpia basada en acords democràtics fets de bona fe, tècnica-ment seriosa, políticament transparent i tan efectiva com les circumstàncies de cada cas ho permeten.

El desmembrament de l'antiga República de Iugoslàvia en diversos estats coincidents poc o molt amb divisions etnicolingüístiques donà lloc, entre d'altres, a dos fenòmens diferents: d'una banda, la separació oficial i efectiva d'un conglomerat lingüístic tradicionalment interpretat com una sola llengua pels lingüistes —el serbocroat— en dues llengües d'Estat —el serbi i el croat—, però distingit, en canvi, pels sociolingüistes, encara que solament fos pel sistema d'escriptura emprat en cada cas —l'alfabet ciríl·lic i el romà, respectivament— i distingit culturalment pels lligams més estrets amb el món eslau o amb l'Europa occidental i central, respectivament. El segon fenomen, conseqüència d'aquest, és el caràcter transnacional que adquirí en part el serbocroat, segona llengua o llengua generalment coneguda de macedonis, bosnians, montenegrins i albanesos de Kosovo. Ara bé, no fou cap d'aquests fets el que en primer lloc cridà la nostra atenció. A l'origen del nostre interès pel cas serbi hi hagué el coneixement d'un debat obert a la societat sèrbia a l'entorn d'un conflicte gràfic entre l'ús de l'alfabet ciríl·lic i l'ús de l'alfabet romà, no pas per causes internes a l'antiga Iugoslàvia, sinó com a resultat de la influència de la mundialització i la difusió d'Internet. Fins a quin punt aquesta fractura reflectia diferències generacionals o posicions ideològicament interessades era una qüestió mereixedora d'anàlisi i també ho era conèixer la viabilitat de les diverses propostes —abandó del ciríl·lic i adopció del romà; manteniment del ciríl·lic i rebuig del romà; coexistència de tots dos alfabetos.

La sèrie de conferències no fou pas planificada amb l'objectiu d'aconseguir un reflex fidel de la diversitat de casos, problemes, grans regions, tipologies, estats, assoliments. En principi, i per raons de proximitat geopolítica i cultural —no sempre lingüística—, ens limitarem a casos de llengües europees, amb el ben entès que per *europèu* entenem 'd'origen europeu'; és a dir, que de vegades podríem qualificar-les amb el mateix dret també com a *americanes* o *africanes* o *asiàtiques*, per causa de l'expansió colonial, com en el cas del portuguès. Fins a quin punt avui en dia el cas és «més europeu» que «americà», «africà» o «asiàtic» pot ésser una de les qüestions en disputa; precisament el portuguès podria ésser-ne un exemple pertinent. El cas del guaraní, tanmateix, una de les quatre grans llengües autòctones de l'Amèrica del Sud (juntament amb el quítxua, l'aimara i el maputxe), ultrapassa, és clar, l'àmbit geogràfic esmentat: el capítol corresponent es basa en una conferència organitzada per la Càtedra UNESCO en el context d'una altra activitat; n'hem incorporat el text en aquest volum per tal com la temàtica s'hi adiu. Deixant de banda l'existència d'altres llengües autòctones minoritàries, el Paraguai és de fet i de dret un país bilingüe (guaraní i castellà són reconeguts com a idiomes oficials per la Constitució de 1992); en els darrers anys la lluita del poble guaraní s'ha centrat en el desenvolupament legislatiu necessari per a l'acompliment del mandat constitucional i en la presa de les decisions necessàries per a fer del guaraní llengua oficial del Mercosur, al costat del castellà i el portuguès, la qual cosa s'ha assolit recentment amb el concurs també de la minoria guaraní de l'Argentina.

És també una excepció al planteig general del volum el capítol relatiu a la llengua sarda. El sard no és certament una llengua transfronterera, en el sentit de les divisions territorials polítiques i administratives. El conferenciant fou invitat a exposar el cas per causa del llavors recentíssim acord sobre una ortografia sarda unificada oficialitzada i emprada per l'Administració de la Regió Autònoma de Sardenya. Ens ha semblat que el lector ens permetria la llicència, atès l'interès de la qüestió. En un cert sentit, el capítol sobre les llengües escandinaves se centra força més en la codificació del noruec que en la coordinació interestatal entre llengües que tenen una llarga història d'avinences i desavinences. La raó d'aquesta «desviació» de la cooperació transfronterera a través del Consell Nòrdic⁸ envers la codificació fou l'interès objectiu del cas i l'interès subjectiu manifestat pels membres de la Secció quant al tema en qüestió.

I rere les excepcions, les aparents omissions. El curador lamenta que, a desgrat del seu propòsit, finalment no siguin representats en aquest ventall de casos ni

8. El Consell Nòrdic és l'organisme que du a terme aquesta política de coordinació. La intenció inicial de l'organitzador era que fos aquest l'objecte de la conferència. Tanmateix, el caràcter singular de l'estandardització del noruec, un cas no sempre ben conegut entre nosaltres, es féu mereixedor d'una atenció específica.

l'espanyol ni el francès. Ultra la proximitat cultural i geogràfica amb el català, totes dues llengües han hagut d'adaptar-se a les noves condicions d'un món on alhora que s'acreix la interrelació també s'acreix l'autonomia, la qual cosa mena a la gestió compartida d'una llengua que es vol comuna. L'Asociación de Academias de la Lengua Española i llur coordinació en l'elaboració i l'autoria de les obres normatives més rellevants n'és una bona mostra.⁹

El fet que les conferències fossin programades per a les reunions de la Secció Filològica, el ritme mensual de sessions plenàries de la Secció i el fet que aquesta ha d'atendre a l'exposició d'altres projectes al llarg d'un curs acadèmic, ja siguin projectes en curs d'elaboració ja siguin projectes que ofereixen resultats definitius, explica la prolongació en el temps d'aquest cicle i la disparitat quant a les dates de redacció dels capítols. Com a mitjana, s'organitzaren dues conferències per any.

La Càtedra UNESCO de Llengües i Educació de l'Institut d'Estudis Catalans agraeix la participació dels conferenciants en aquest cicle, la bona disposició que el Consell de Govern de la Secció i en especial el president de la Secció, el doctor Joan Martí i Castells, manifestaren envers la iniciativa, i la bona acollida i l'interès amb què els membres de la Secció reberen també la iniciativa i cada una d'aquestes exposicions.

9. En són prova el *Diccionario panhispánico de dudas* (2005) o la recentment publicada *Nueva gramática de la lengua española* (2009).